

O‘SMIRLIK YOSHIDA XAVOTIRLANISH HISSI NAMOYON BO‘LISHINING GENDER XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-20-453-456>

Soibjonov Jasurbek Botirjon o‘g‘li

O‘zbekiston Milliy Universiteti o‘qituvchisi

Email: jasurbeksoibjonoov@gmail.com

Tel: +998930048147

Annotatsiya - Mazkur tezisdagi xavotir (bezovtalik) tushunchasining psixologik mohiyati, uning qo‘rquv bilan farqi hamda o‘smirlik davrida gender xususiyatlariga bog‘liq namoyon bo‘lish jihatlari yoritilgan. Shuningdek, xavotir hissining biologik va ijtimoiy gender xususiyatlari, uning namoyon bo‘lish dinamikasi kabilar turli tadqiqotchilarning izlanishlari orqali keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: xavotir, qo‘rquv, bezovtalik, ekzistensial xavotir, o‘smirlik davri, shaxs rivojlanishi, gender, biologik jins, ijtimoiy jins, gender stereotiplari, gender ijtimoiylashuvi, emotsional holat, stress, psixofiziologik farqlar, deviant xulq-atvor, ichki ziddiyat, o‘z-o‘zini anglash, shaxsiy mas‘uliyat.

Аннотация - В данном тезисе раскрывается психологическая сущность понятия тревоги (беспокойства), ее отличие от страха, а также аспекты ее проявления в подростковом возрасте, связанные с гендерными особенностями. Кроме того, биологические и социальные гендерные характеристики чувства тревоги, динамика его проявления подробно освещены через призму исследований различных ученых.

Ключевые слова: тревога, страх, беспокойство, экзистенциальная тревога, подростковый возраст, развитие личности, гендер, биологический пол, социальный пол, гендерные стереотипы, гендерная социализация, эмоциональное состояние, стресс, психофизиологические различия, девиантное поведение, внутренний конфликт, самосознание, личная ответственность.

Annotation - This thesis examines the psychological essence of the concept of anxiety, its distinction from fear, and aspects of its manifestation in adolescence in relation to gender characteristics. Furthermore, the biological and social gender features of anxiety, as well as the dynamics of its manifestation, are extensively explored through the research of various scholars.

Keywords: anxiety, fear, unease, existential anxiety, adolescence, personality development, gender, biological sex, social sex, gender stereotypes, gender socialization, emotional state, stress, psychophysiological differences, deviant behavior, internal conflict, self-awareness, personal responsibility.

Hozirgi zamon xalqaro ilmiy tadqiqotlarida xavotir turli nazariy nuqtai nazarlardan, ko‘plab ilmiy yo‘nalishlar va mutaxassislar tomonidan tahlil qilinmoqda. R.Meyning fikriga ko‘ra, bu “zamonaviy jamiyatning asosiy muammolaridan biri” bo‘lib, uni hozirgi davrning eng muhim belgilaridan biri sifatida ko‘rsatadi: “Yigirmanchi asr — xavotir asri”. Bezovtalik holatini tahlil qilishdan avval, u bilan qo‘rquv o‘rtasidagi tafovutga e‘tibor qaratish lozim. V.M.Astapovning ta’kidlashicha, bu farq sodda: qo‘rquv — bu real, ya’ni mavjud xavfga nisbatan yuzaga kelgan hissiy javob; xavotir esa noaniq, yashirin sabablarga

asoslangan, yoqimsiz oldindan sezish holatidir. Demak, umumlashtirib aytish mumkinki, xavotir — bu umumiy psixologik javob, keng qamrovli tushuncha, qoʻrquv esa aynan shu holatning aniq obyekt bilan bogʻliq ifodasidir. Shuning uchun, bundan keyingi tahlillarda xavotir masalasi doimo qoʻrquv bilan uzviy aloqada koʻrib chiqiladi.

K.Yaspersning qarashlariga koʻra, xavotir (yaʼni mavjudotiy qoʻrquv) insonni oddiy hayotiy mavjudlikdan (“dunyo doirasidagi mavjudlikdan”) ekzistensial darajaga, yaʼni ixtiyoriy tanlov va ichki erkinlik olamiga oʻtishga undovchi ijobiy kuchlardan biri sifatida namoyon boʻladi. Bezovtalik — bu shaxsni “chegaraviy holatning keskin haqiqatlari” bilan yuzma-yuz qiladigan, yaʼni uni mavjudlik doirasidan tashqariga chiqishga, chin erkinlikni kashf etishga yetaklaydigan muhim psixologik omildir. Aynan mana shunday holatlar insonni oʻzining mavjudotiy mohiyatiga nisbatan javobgarlikni anglashga yetaklaydi, toʻgʻrirogʻi, buni his etishga majbur etadi[1, 45 b].

Xavotirlanish darajasi oʻgʻil va qiz bolalarida farq qiladi va bu farq bolalar kattalashgani sayin yanada aniq koʻrinadi. Bu farq oʻsmirlarning xavotirni qanday vaziyatlarga bogʻlashlariga, buni qanday izohlashlariga va nimalardan qoʻrquv olishlariga alohida bogʻliqdir. Shunday qilib, qizlar koʻpincha xavotirni doʻstlari, qarindoshlari va oʻqituvchilari bilan, shuningdek, “xavfli” deb ataladigan piyonistalar yoki bezorilar bilan bogʻlashadi. Oʻgʻil bolalar esa, qizlardan farqli ravishda, atrofdagilardan jismoniy jarohat olish, baxtsiz hodisalar, yoki ota-onalar, oʻqituvchilar yoki maktab direktoridan jazolarni olishdan unchalik qoʻrqmaydilar [2, 67 b].

Oʻsmirlarning shaxsiy rivojlanishiga turli omillar taʼsir koʻrsatadi, ularning ichida jinsning rolini alohida taʼkidlash mumkin. Oilada jinsiy stereotiplar bolaning tugʻilishidan oldin shakllanadi, bu esa atrofdagilarning oʻgʻil yoki qiz tugʻilishi haqidagi munosabatlariga bogʻliqdir. Soʻnggi yillarda gender masalalari ilmiy tadqiqotlarning turli sohalarida tobora koʻproq eʼtibor qaratilmoqda. XX asrning oʻrtalarida sotsiologik tadqiqotlarda paydo boʻlgan “gender” tushunchasi ijtimoiy va biologik munosabatlarni oʻrganish maqsadida kiritilgan. “Gender” va “jins”ni tadqiq etishning murakkabligi, aslida, biologik, ijtimoiy va individual jihatlarining birgalikda oʻrganilishi zaruratidan kelib chiqadi. Masalan, psixologiyada “biologik jins” va “ijtimoiy jins” tushunchalari mavjud.

Biologik va psixologik lugʻatlarda jinsga quyidagicha taʼrif berilgan: biologik jins – bu turli individlarning oʻzaro qarama-qarshi boʻlgan reproduktiv tizimi va ularning bogʻliq belgilari majmui. Ijtimoiy jins esa, shaxsni erkak yoki ayol, oʻgʻil yoki qiz sifatida belgilovchi jismoniy, reproduktiv, xulq-atvor va ijtimoiy xususiyatlar yigʻindisidir. Bu taʼriflardan kelib chiqib, biologik jinsdan ijtimoiy jins tushunchasining yanada kengroq ekanini xulosa qilish mumkin. Agar biologik jins individu tugʻilganida belgilansa, ijtimoiy jins hayot davomida ijtimoiy omillar taʼsirida shakllanadi. “Biologik jins” va “ijtimoiy jins” tushunchalarini ajratish natijasida, 1955-yilda amerikalik olim D.U. Mani ingliz tilidan tarjima qilingan “gender” atamasini kiritgan, bu atama “jins” degan maʼnoni anglatadi.

Ko‘pincha, yigitlar irodali, jasur, matonatli, do‘stlikka sadoqatli bo‘lishga intilib, “haqiqiy erkak” obraziga taqlid qiladilar. Qizlarda esa “haqiqiy ayol” bo‘lishga intilish kuchayadi, ularga jozibador, mashhur va obro‘li katta yoshdagi dugonalar va ayollar o‘rin tutadi. Katta maktab yoshidagi ko‘plab yigitlar o‘z jismoniy rivojlanishlariga alohida e‘tibor berib, sport bilan shug‘ullana boshlaydilar va turli jismoniy mashqlarni bajaradilar. Shu yoshda qizlar modaga qiziqishni boshlaydilar, bo‘yanadilar va noz-karashmalarni o‘rganadilar[3, 127]. Erkaklar va ayollarning tavsiflangan gender xususiyatlari o‘smirlar orasida gender xulq-atvor stereotiplarini shakllantirishga yordam beradi. Bu jarayonni gender ijtimoiylashuvi deb atash mumkin, ya‘ni bolaning o‘z jinsini tushunishi, gender rolini o‘zlashtirishi va hayoti davomida unga mos xatti-harakatlar ko‘rsatishi.

O‘smirlik davri shaxsiyat shakllanishining muhim bosqichidir, bu yerda kognitiv va shaxsiy omillar birgalikda rivojlanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, xavotirlanishning namoyon bo‘lishi gender xususiyatlari, psixologik rivojlanish jarayonlari va erkaklar bilan ayollarning fiziologik farqlari bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘smirlikda shaxsning ba‘zi xususiyatlari (masalan, namoyishkoronalik, shubhalilik, odamovilik) kuchayishi va mustahkamlanishi mumkin, bu esa psixologik jarohatlar va deviant xatti-harakatlar ehtimolini oshiradi. Masalan, giperaktivlik va qo‘zg‘aluvchanlik o‘smirlarni tanishlar tanlashda prinsipga xiyonat qilishga, ular turli xavfli (ayniqsa kollektiv xarakterdagi) faoliyatlarda qatnashishga, spirtli ichimliklar va psixotrop moddalarni iste‘mol qilishga, hamda namoyishkorona xatti-harakatlarga moyil bo‘lishga undaydi. Ko‘pincha, bu yoshlar o‘zini tasdiqlash va shaxsiy kamchiliklar bilan bog‘liq stressni kamaytirishning usuli sifatida amalga oshiriladi. Erta o‘smirlik davridagi bunday izolyatsiya ko‘pincha og‘riqli o‘z-o‘zini izolyatsiya qilishdan ortib ketadi va nomukammallik tuyg‘usini keltirib chiqaradi, bu esa 18 yoshgacha bo‘lgan yosh psixopatiyalarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin.

O‘smirlik davrining oxiriga kelib, ichki hissiyotlarni boshqarish va tashqi ta’sirlarga moslashuvchan javob berish mexanizmlari yanada rivojlanadi. Yosh o‘tgan sari muloqot ko‘nikmalari va umumiy emotsional holatning yaxshilanishi sezilarli darajada yaqqol namoyon bo‘ladi [4, 109 b]. Bezovtalikning namoyon bo‘lishidagi gender xususiyatlari yigitlar va qizlar orasidagi psixofiziologik farqlarga bog‘liq. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayollar va erkaklarning stressga bo‘lgan reaksiyasi turlicha bo‘ladi. Xavf yuzaga kelganda, ayollarning tasavvuri ko‘pincha halokatning yorqin va ba‘zan bo‘rttirilgan manzaralarini tasvirlaydi, bu esa ba‘zan haqiqiy hayotiy qiyinchiliklarga tayyor turishga yordam beradi. Erkaklar og‘ir hissiy holatlarni boshdan kechirganida, ularning tanasi mustahkam bo‘lsa-da, ko‘pincha katta yuklamalarni ko‘tara olishmaydi. Biroq, bu "befarqlik" erkaklarga ruhiy barqarorlikni saqlashda yordam beradi.

Ayollar, odatda, stressli holatlarni o‘z hayotlariga ko‘proq ta’sir qilishi mumkin deb hisoblaydilar va ulardan tiklanish uchun erkaklarga qaraganda ko‘proq vaqt talab etiladi. Biroq, muhimroq stressorlar (masalan, sherikning vafoti) holatida jinsiy farqlar sezilmaydi. Ta’sirlanuvchanlik, xavotirlanish, musobaqalashish va

ustunlik kabi xususiyatlar jinsiy farqlar bilan bog‘liq. Xulq-atvorning emotsional-ekspressiv uslubi ayollarga, predmetli-instrumental uslubi esa erkaklarga xos bo‘ladi[5, 125 b].

Ularning o‘z tashvishlariga beradigan tushuntirishlari ham turlicha bo‘lib boradi. Masalan, qizlar ko‘pincha o‘z xavotirlarining sababini o‘zlarining xatti-harakatlari, so‘zlari, xatti-harakatlari deb atashadi, ularning tashvishli oqibatlari esa ko‘pincha aybdorlik yoki uyat hissi bo‘ladi. Bu o‘z-o‘ziga bo‘lgan mas’uliyatning ortishi, axloqiy me’yorlarning mustahkamlanishidan dalolat beradi. 15-16 yoshli o‘g‘il bolalar esa bezovtalikni ko‘pincha ichki sabablar (“mening xatolarim,” “vijdon azoblarim”) bilan bog‘lamaydilar. Ammo tashqi sanksiyalar (jazolar, tanbehlar, ikki baholar) ham bu yoshda ular uchun o‘z keskinligini yo‘qotadi: to‘qqizinchi sinf o‘quvchilari kattalardan - ota-onalar yoki o‘qituvchilardan kichik o‘smirlarga qaraganda kamroq qo‘rqishadi.

O‘smirlar ulg‘aygan sari xavotirga tushadigan metamorfozalar birinchi navbatda qizlarning kechinmalarida aks etadi. O‘g‘il bolalar uchun 11-12 yoshda ham, 15-16 yoshda ham bezovtalikning asosiy sababi zo‘ravonlik (jazo yoki jismoniy jarohat) xavfi bo‘ladi. Rad etish, aybdorlik hissi, qarindoshlar va yaqinlarning kechinmalari kabi munosabatlarning nozik jihatlari esa ularni kamroq tashvishga soladi. Shunday qilib, ko‘pincha xavotirlanish holati o‘smirda bolaga yuqori talablar qo‘yadigan kattalar bilan muloqot jarayonida rivojlanadi. Natijada o‘smirda xavotirlanish holatiga rivojlanadigan ichki ziddiyat paydo bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Клёцина И.С. Практикум по гендерной психологии / И.С. Клёцина. – Санкт-Петербург: Питер, 2003. – 480 с. – ISBN 5-318-00567-5.
2. Клёцина И.С. Гендерные нормы как социально-психологический феномен / И.С. Клёцина, Е.В. Иоффе. – Москва: Проспект, 2017. – 171 с. – ISBN 978-5-392-24903-9.
3. Хаирова Р.Р. Взаимосвязь типа акцентуации характера и профессиональной направленности у старших подростков / Р.Р. Хаирова, Р.Р. Газизова // Академическая публицистика. – 2017. – №5. – С. 127–130. – ISSN 2541- 8076.
4. Хван А.А. Тревожность в подростковом и раннем юношеском возрасте / А.А. Хван, Ю.А. Зайцев. – Кемерово: КРИПКипРО, 2018. – 109 с. – ISBN 5-7148-0265-9
5. Тревога и тревожность: хрестоматия / составитель В.М. Астапов. – Москва: ПЕР СЭ, 2008. – 240 с. – ISBN 978-5-9292-0167-7.